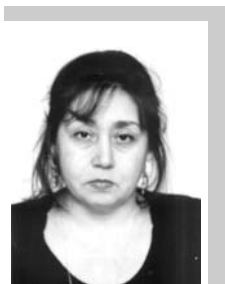

*Л. М. ГЕРАСІНА,
д-р соціол. наук*

*Ludmyla M. Gerasina,
Ph.D. in Sociology*

ПРОБЛЕМИ ОНТОЛОГІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ І СОЦІОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Спроби проектування владних систем у політиці почалися ще в глибокій давнині та продовжуються і за наших часів усіма парламентами, головами держав й урядами країн світу. Необхідність у цьому особливо зростає в періоди кардинальних суспільних змін у транзитивних суспільствах, соціально-політичних модернізацій, реформаційних зрушень чи корекції політичних систем. Влада — це не тільки соціальний феномен, який проектується і створюється людьми, має відповідну специфіку, власні риси та ознаки, але й політичний інститут держави, її органи та установи мають певну побудову, структуру і склад, розвиваються і функціонують у конкретному політико-правовому просторі.

Онтологія влади, її різновиди та форми буття в суспільстві безумовно пов'язані з природними та штучними властивостями владного домінування, яке суб'єктивно зумовлене діями його людських носіїв. Визначаючи владу за істотний елемент будь-якої організації соціального життя, передусім життя в колективі, Й. Р. Саймон характеризує її як “результат об'єднання дій”, підкреслюючи колективістське походження

феномену влади [1].

Окрім повсякденного вживання, термін “влада” має серйозний науковий зміст і множинні сутнісні смисли. Аналізуючи етимологію цього поняття, ми бачимо, що у перекладі з французької мови *влада*, **Le pouvoir** — означає не тільки володарювання, але і є синонімом *центрального уряду*; на англійській мові **The power** — це не тільки влада, але й *державна*, з усією її політичною вагою та силою; на німецькій **Die gewalt** — не тільки влада, а й *сила*, і разом з тим насильство.

Сутність та особливості різноманітних способів володарювання, функціонування поля “панування і підкорення”, залучення і використання владних ресурсів та виробництво технологій влади, проблеми трансформації владних зв'язків за умов постмодерного, інформаційного суспільства були й лишаються предметом глибоких досліджень багатьох філософів, соціологів, політологів, соціальних психологів сучасності. Серед найбільш значущих концепцій влади ХХ ст. слід відзначити фундаментальні праці М. Вебера, М. Фуко, П. Бурдьє, П. Сорокіна, О. Тоффлера,

Н. Лумана, Е. Гідденса, Х. Ортеги-і-Гассета, Ф. Фукуями, З. Бжезинського, Ю. Хабермаса, Ж. Блонделя, Г. Ділігенського, С. Московичи, В. Халіпова, К. Гаджиева та інших.

У сучасних політологічних дослідженнях склалися різні підходи до розуміння категорії “влада”. Одні інтерпретації ґрунтуються на тому, що влада — це здатність досягнути поставленої мети, визначених планів; другі трактують владу як здатність людини шляхом домінування нав’язувати і проводити у життя певні рішення; треті вбачають у владі засіб самоорганізації людських стосунків, заснованих на цільовому розподілі функцій управління та підпорядкування; врешті, для частини дослідників влада відбиває специфічні “вертикальні” відносини між керівниками та керованими тощо [2].

У політичній соціології існує чимало теоретичних концептів влади: так, структурно-функціональна концепція поняття влади інтерпретує як властивість і функцію певної соціальної системи (структури), що витікає зі складного комплексу актів вибору у системних взаємодіях (такий підхід зосереджує свою увагу на структурі й соціальній дії); *змагальна* (конфліктна) концепція влади, пов’язана із асиметричним положенням суб’єктів суспільних відносин, *дистрибутивна* концепція розглядає владу як циркулюючий засіб, що постає предметом обміну й накопичення ресурсів із тенденцією до нерівномірного їх розподілу серед діючих суб’єктів. Політологія соціальну владу розглядає з декількох позицій: *технологічної* (досягнення спільних цілей суспільства), *психологічної* (особистісні мотивації), *біхевіористичної* (стереотипи поведінки суб’єктів влади), *суб’єкт-об’єктної* (владні відносини), *системно-кібернетичної* (як засіб і форма соціальної комунікації), *юридичної* (компетенції, розподіл повноважень), а також *дистрибутивної* (розподіл цінностей і влади в умовах асиметричного стану суспільства).

Отже, владу прийнято розглядати як специфічне відношення між суб’єктами, явищем, що має свої джерела (перш за все, соціальні), і найрізноманітніші ресурси; так, іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет взагалі вважав, що “влада означає панування думок і поглядів, тобто духа” [3].

Серед різновидів влади, як відомо, прийнято виділяти: політичну, економічну, духовну, інформаційну, військову, батьківську, господарську (відносини роботодавця й робітника), владу технічних спеціалістів (технократія), владу інтелектуальної еліти (мерітократія) тощо. І кожна з цих градацій влади має свої специфічні ознаки, суб’єктивності, ресурси та механізми.

Перш за все, як бачимо, мова йде про суспільну, соціальну владу. Коли ж досліджуються її особистісні аспекти, то увага привертається не до соціальних відносин індивідів, а до особистісних рис носіїв влади (напр., державних чи політико-партійних діячів). Влада, що має *особистісний* характер, існує, прикладом, у родині чи малій соціальній групі; *корпоративна* влада (з усіма особливостями її застосування) притаманна громадським організаціям, установам, підприємствам (державним і приватним). Але є влада *публічна*, що має загальний характер і найбільш розповсюджена у *політичній сфері* (наприклад, універсальна публічна влада держави; публічна влада, носіями якої є відомі лідери політичних партій).

Публічна політична влада, що діє у державно організованому суспільстві, особливо привертає увагу дослідників. Більшість узагальнюючих понять “політичної влади” зосереджуються головним чином на вивченні сутності публічної (державної та політико-партійної) або муніципальної влади (в Україні влади місцевого самоврядування). Публічна влада має політичний характер, оскільки пов’язана з існуванням асиметричного суспільства (сучасний соціум будь-якої країни — асиметричний). Вона може виявлятися у політичному доміну-

ванні великої соціальної групи (класу) населення (наприклад, за відомим лозунгом: “Пролетарі всіх країн об’єднуйтесь!”); або, навпаки – у владі “середнього класу”, що складається завдяки його численній більшості й провідній ролі у високорозвинених демократичних країнах.

Публічна політична влада може бути розосереджена залежно від сили тиску того чи іншого соціального прошарку (еліти, “зацікавлені” групи, групи тиску). За цих умов виникає дисперсія або дифузія політичної влади між цими групами, що нерідко викликає мінливість самої влади, її характер час від часу може змінюватися. Публічна політична влада відносно стабільна на довгостроковому відрізку історії. Кардинальні її зміни можливі лише в результаті соціальних, або політичних революцій. Можливі й інші комбінації, але завжди публічна політична влада – це влада, що позначається на розвитку суспільства в боротьбі різних сил і тенденцій і впливає певним чином на діяльність держави в той чи інший період часу.

Нарешті, публічною є також влада територіального колективу (у межах тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці). Вона втілюється у створюваних населенням органах публічної влади (ради, мерії, префектури, муніципалітету тощо), які мають обмежені (а інколи делеговані) владні повноваження (місцеве самоврядування) та можуть приймати зобов’язуючі рішення для осіб, які мешкають на території цього територіального утворення, підприємства, установи тощо. Цій владі притаманні деякі елементи публічного примусу (наприклад, введення місцевих податків, формування місцевих бюджетів). Та за природою вона представляє собою *парapolітичну* владу.

Державна ж влада є однією з форм публічної політичної влади (поряд з партійною, муніципальною тощо) та реально належить органам держави, її посадовим особам відповідно до чинно-

го законодавства (в цьому виражається її легалізація). Вона діє від імені всього суспільства, за його уповноваженням (фактичним або юридичним), передусім в результаті виборів, хоча на практиці вона далеко не завжди представляє інтереси всього суспільства в цілому, інколи репрезентуючи їх в одних відносинах, а в інших – ні. Найважливіші елементи природи державної влади – це її політична воля, сила та ресурсний потенціал; структурні ж компоненти державної влади складаються з системи політико-правових інститутів, що є типовими для форм сучасної держави і, водночас – специфічними в їх реалізації у конкретних країнах.

Публічна влада нерозривно пов’язана з державною, хоча й не ідентична їй. Доцільно здійснити чіткий їх поділ з метою більш повного проникнення в онтологічну сутність та природу останньої, адже державна влада водночас має і *публічний*, і *політичний характер*. Як на рівні теоретичної абстракції, так і в реальному житті, – стверджує відомий державознавець В.Чіркін, – ці явища необхідно розрізняти при всій їх взаємозалежності [4]. Державна влада є головним, найбільш інституційним засобом реалізації політичної волі народу чи блоку соціальних сил у державних формах специфічними державними засобами і методами.

По-перше, будь-яка *державна влада має політичний характер, але не кожна політична влада є державною*. Історично це склалося, наприклад, в умовах тримісячного існування двовладдя в Росії 1917 р., коли паралельно діяли політична влада Рад й державна влада Тимчасового уряду. Крім того, більш менш значні сучасні партії володіють політичною владою у демократичних суспільствах, регулюючи асиметричні відносини соціальних груп, але вони не є суб’єктами державної влади (за винятком партійних фракцій у парламенті, чи урядів, сформованих на партійній основі).

По-друге, публічна політична влада *іманентно належить народові, певному класу, соціальній верстві чи “номенклатурі”* залежно від типу соціально-політичної системи. *Державна ж влада є приналежністю держави*, як уже зазначалось, і від імені держави її здійснюють державні органи та державні службовці (посадові особи).

По-третє, *політична влада* характеризується як *деякою дифузністю*, так і *певною консолідацією*; перше виявляється в тому, що влада рухлива і лабільно змінюється залежно від ролі класів, соціальних груп, лобі тощо; друге – пов'язане з тим, що кожної миті ядро політичної влади концентрується в певному домінуючому соціальному шарі. *Державна ж влада як феномен є консолідованою, єдиною централізованою* певним чином (двох державних влад у країні не може бути), хоча певною мірою відчужена від соціуму. Вона єдина за соціальним змістом, цілями, організаційною структурою та функціями. Поділ державної влади на гілки (законодавчу, виконавчу, судову) не заперечує цій єдності. Державні органи і держслужбовці повинні діяти в інтересах всього суспільства, а не окремих партій чи соціальних верств.

По-четверте, *державна влада виконує арбітражну роль* у суспільстві, ніяка інша публічна, політична влада такі завдання виконувати не здатна через відсутність необхідних ресурсів, повноважень і засобів. Держава регулює відносини соціальних, етнонаціональних та інших груп населення, не допускаючи, щоб їх змагальність (чи протиставленість) спричиняли шкоду загальносоціальним справам та загрожували анархією, соціальною кризою чи “розпадом” суспільства. *Будь-якій іншій публічній владі такі цілі невластиві*; політична влада класу, еліти, соціального прошарку, “групи інтересів”, партії переслідуює свої вузько визначені, а не загальні інтереси.

По-п'яте, *недержавна політична влада й державна влада мають різні ме-*

ханізми свого здійснення. Державна влада *формалізована, легалізована, закріплена в правовій формі*, вона реалізується завдяки дії *спеціалізованого державного апарату* (парламент, уряд, суди тощо). *Політична ж недержавна влада таких механізмів не має*; зазвичай вона використовує громадську думку, так звані “вільні” ЗМІ, спирається на “зацікавлені групи” чи групи тиску, свої інституціоналізовані організації, партії та їх політичне представництво в органах держави (перш за все у парламентах), а інколи, за умов глибоких соціально-політичних конфліктів – на політизовані профспілки, окремі озброєні загони чи церкву.

По-шосте. Політична інтеграція суспільства, як і його розмежування будь-якою владою, відбувається за певними соціальними ознаками. Публічна політична влада стимулює і супроводжує процес *політичного структурування соціуму*, насамперед згідно з системою ідейно-політичних орієнтацій та інтересів. Таким чином, у надрах громадянського суспільства формуються групи “політичних інтересів”, політичні рухи та партії. Державна влада, у свою чергу, *об'єднує населення як громадян суверенної країни та, водночас, ділить його за політико-територіальними чи адміністративно-територіальними ознаками*; отже, з одного боку – формується державна спільнота, з іншого – створюються територіальні публічно-політичні організації: суб'єкти федерації, автономні утворення, територіальні одиниці.

По-сьоме. Тільки *державна влада* юридично уповноважена від імені всього суспільства *застосовувати легалізоване насильство* (у більшості випадків – *легітимний примус*). Примус – ознака влади, але “звичайна помилка – це отождошення влади із примусом, який є лише найбільш помітним її інструментом” [5]. Легальний, легітимний і універсальний примус від імені суспільства (народу) може застосовувати тільки державна влада. Разом з тим межі викори-

стання насильницького примусу державою обмежені Правом: з ідей природного права випливає можливість непокори народу владі, що його пригнічує; це записано у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р. та враховується законодавством усіх прогресивних країн.

По-восьме, *державна влада* володіє юридичним верховенством у суспільстві, вона *суверенна* (розповсюджується на все суспільство, має загально територіальний характер) та *універсальна* (регулює всі галузі життя суспільства). Всі інші різновиди *публічної влади* мають похідний і частково залежний характер, зокрема, територіально чи інституційно обмежений, отже – не можуть претендувати на суверенність й універсальність.

Врешті, дев'яте. Державну владу слід розуміти не тільки як соціально-політичний феномен; це водночас *інститут конституційного права*, тобто система правових норм, які регулюють це соціальне явище з юридичних позицій. Статті більшості конституцій світу характеризують зміст державної влади, закріплюють форми її організації та здійснення.

Отже, державна влада (за онтологічними ознаками) – не тільки *цільова, організована, територіальна, легальна, правосуб'єктна, суверенна*, але й *інституціоналізована* влада, яка значно більшою мірою характеризується рисами держави в цілому, всіх її членів, частин і підсистем. Але владні органи держави – це не тільки її елементи, в яких зосереджені, локалізовані та сконцентровані державні *владні функції* та *суб'єкти*, які ці функції виконують (суб'єкти державної влади). Вони можуть і створюють свій *апарат*, тобто власну систему владних державних установ – функціональних управлінських організацій, працівники яких виконують владні функції та дії (державно-політичного менеджменту), що визначені державою та її органами.

Створені органами державної влади *владні державні установи* є особливими організаціями, що утворюються спеціально для досягнення спільних цілей шляхом впорядкування й узгодження питань сумісної діяльності та розподілу і координації необхідних для цього ресурсів і засобів – матеріальних, соціальних (людських), інформаційних, фінансових, часових, просторових та ін. Діяльність працівників цих установ ґрунтується виключно на основі визначених норм, формалізованих правил, зразків і шаблонів (еталонів), які мають здебільшого правовий характер.

Суб'єктами державної влади є тільки ті громадяни чи піддані даної держави, які посідають певні місця в її владних органах та виконують в них відповідні владно-державні функції (ролі). Ці ролі за умов їх знеособлювання, стандартизації, формалізації та відповідності до офіційно встановлених юридичних норм трансформуються на відповідні *державно-владні посади*, кожна з яких походить з універсальної та об'єктивованої форми організації, впорядкування, поєднання чи зіткнення, концентрації владних відносин і владної діяльності громадян чи підданих держави та їх спільнот (об'єднань, організацій, громад), що наповнюється і визначається відповідним функціонально-рольовим змістом, що є приписаним державою.

Суб'єкти державної влади, працівники державного апарату, на відміну від носіїв інших форм соціальної влади, що існує в суспільстві (економічної, духовної, родинної тощо), виконують свої владні функції професійно. Всі вони, як правило, звільнені на цей час від інших видів діяльності, отримують встановлену винагороду, а працівники державного апарату і деякі суб'єкти державної влади, крім того, мають спеціальний статус – державних службовців, тобто перебувають на державній службі [9].

Державні службовці повинні володіти спеціальною фаховою підготовкою, професійними знаннями, вміння-

ми; відповідно до кваліфікації їм присвоюються кваліфікаційні розряди, за заслуги перед народом і державою надаються різні нагороди. Саме держслужбовці, які працюють в органах державної влади та владних державних установах, складають державний апарат; безпосередньо у змісті їх діяльності та соціальних зв'язків державна влада фактично реалізується і фізично втілюється.

Слід враховувати, якщо самі владні органи держави, державні інституції та посади в системі державного управління є відносно постійними та пролонгованими у часі, то конкретні особи, які займають у цих інституціях певні посади і виконують відповідні функції, є тимчасовими: підлягають ротатії або посідають ці місця лише строго визначений законом термін. Як відомо, наприклад, за Конституцією США конкретний громадянин може займати посаду Президента США не більше двох разів по чотири роки; згідно з Конституцією України також – Президентом країни одна особа може бути лише два рази по п'ять років. Саме тому органи державної влади мають бути більш (ніж у інших її різновидах) *безособовими, автономними*, менш залежними від індивідуальних особистісних рис, суб'єктів державної влади.

Суб'єкти державної влади, використовуючи органи й установи держави та зберігаючи індивідуальні якості та інтереси своєї особи, зобов'язані, між тим, виконувати належні владні функції виключно від імені держави та її владних інституцій. Проте нерідко деякі уповноважені особи у владних органах використовують свої державні посади та функції, орієнтуючись головним чином на владні потреби та інтереси. Така практика не тільки веде до корупції, а й призводить, як правило, до встановлення в країні режиму особистої влади (прямої чи прихованої диктатури, “культу” особи).

Державна влада, яку здійснюють ті чи інші суб'єкти в її органах чи установах, як правило, делегована (надана) так

званими *контр-суб'єктами* – інституту, ніж інші форми влади; а на думку російського політолога І.М.Гомерова, вона навіть є понад-інституційною [6].

У той же час, понадінституційність державної влади не дає безперечних підстав ототожнювати її з самою державою (хоча це недрітко зустрічається, коли поняття “держава” інтерпретується у вузькому сенсі. У цьому випадку держава і влада специфічно ототожнюється з такими поняттями як “парламент”, “уряд”, “суд”, “государ”, “президент” тощо, чи асоціюються з владними відносинами, процедурами, ритуалами, ролями-функціями. Більш логічно представляти державу як сукупність інститутів державної влади через її органи, установи, апарат, адміністративну бюрократію, посадових осіб, що здійснюють свої функції в межах формально визначених правових принципів і норм та в напрямку політично визначених суспільних цілей. Усі функції (ролі) державної влади значною мірою стандартизовані, впорядковані, формалізовані та оформлені організаційно у чітко визначену систему відповідно до правових приписів і згідно з іншими соціальними нормами, зразками, еталонами тощо (напр., ідеологічними, релігійними, моральними). Вони очікуються та виправдовуються більшістю громадян держави, є суттєво значущими для них, адже цим визначається характер суспільних відносин і діяльності людей, а також забезпечується міра здійснення їх інтересів і прагнень.

В онтологічному аспекті слід підкреслити, що державна влада у політико-правовому форматі має *безособовий* характер, тобто існує перед, поза і після (отже, довше у часі) будь-якого її суб'єкта-носія. Французький філософ політики М. Фуко, зокрема зазначав, що влада – це безліч відносин сили, але вона не має суб'єкта: всі мають якусь частку влади [7].

Влада у державі головним чином представлена відповідними *владними органами*. За визначенням Н. М. Кор-

кунова, “ті особи, за якими визнається право розпорядження владою, у певному відношенні називаються органами державної влади...” [8]. Такими органами виступають ті частини, елементи держави, які слугують засобом, інструментом виконання окремими громадянами владних функцій, владної діяльності по відношенню до всієї громадянами чи підданими відповідної держави (хоча можлива й ситуація узурпації влади). Таким чином, органи та установи держави, як і зайняті в них суб’єкти, опосередковують (репрезентують) собою потенційну чи реальну владу всіх інших громадян цієї країни – контр-суб’єктів влади. Отже, державна влада

сучасного зразка є не безпосередньою, а делегованою владою від усіх громадян (підданих) держави тим її членам, які опосередковують управлінські функції в державних органах і установах.

Таким чином, державна влада – це публічне явище соціально-політичного характеру, основна форма прояву політичного панування великої соціальної спільноти (народу, класу, еліти, блоку соціальних сил тощо). Вона виступає як функція асиметричного суспільства, володіє у ньому верховенством та має специфічні ознаки і професійний апарат для регулювання соціальних відносин, використовує право й можливість застосування легітимного примусу.

-
1. Simon Y. R. Philosophy of Democratic Government. – L., 1993. – P.19.
 2. Див.: *Ледяев В. Г.* Власть: концептуальный анализ. – М.: “Российская политическая энциклопедия”, 2001; *Халипов В. Ф.* Власть: Краткологический словарь. – М.: Республика, 1997; *Гомеров И. Н.* Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура. – М.: “Изд-во ЮКЭА”, 2002; *Его же.* Структура и свойства власти. – Новосибирск, 2000; *Герасина Л. М.* Институційна природа державної влади та система її політико-правових інститутів // Державне будівництво та місцеве самоврядування: 36.наук.праць. – Вип.5. – Х.: “Право”, 2003; *Пименов Р. И.* Происхождение современной власти. – М., 1996; *Голосов Г. В., Лифанов А. В.* Введение в политологию. Ч.3. Структуры власти. – Новосибирск, 1993; *Государственное управление: история и современность.* – М., 1998; *Агаев М. Б.* Президентская власть в системе государственной власти. – М., 1994; *Гаджиев К. М.* Введение в политическую науку. Изд. 2-е, перераб. И доп. – М.: “Логос”, 1998 и др.
 3. *Ортега-и-Гассет Х.* Восстание масс // Избранные труды. – М., 1997. – С.119.
 4. Див.: *Чиркин В. Е.* Современное государство. – М.: “Междун.отношения”, 2001. – С. 113–115; *Чиркин В. Е.* Государственное управление. – М.: “Юрист”, 2002. – С.41–44.
 5. Simon Y.R. Philosophy of Democratic Government. – P.7.
 6. *Гомеров И. Н.* Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура. – М.: “Изд-во ЮКЭА”, 2002. – С.545–547.
 7. *Фуко М.* Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. – М., 1996. – С.367.
 8. *Коркунов Н. М.* Русское государственное право // Мухаев Р. Т. Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений. – М., 2000. – С.348.
 9. Див.: *Мальцев В. А.* Государственный служащий современного типа. – М.; Нижний Новгород, 1995; *Игнатов В. Г., Белолипецкий В. К., Понделков А. В.* и др. Профессионализм в системе государственной службы. – Ростов-на-Дону, 1997; *Турчинов А. И.* Должности государственной службы // Государственная служба: теория и организация. – Ростов-на-Дону, 1998; *Петришин А. В.* Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ. – Харьков: Факт, 1998.

Подано до редакції 16.04.2004

Abstract. **THE ONTOLOGY OF POWER IN POLITICAL AND SOCIOLOGICAL ASPECTS**

The ontology of power, its forms and varieties are indeed connected with natural and artificial attributes of political domination. The power of state is a form of public political power, i.e. political domination of a large social group ('people', political nation or elite). Political power is a function of an asymmetrical society, has its specific attributes and possesses a professional apparatus to regulate social relations, enforce law and apply measures of legitimate enforcement.